

БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

Галина Швецова-Водка,

к. п. н., доцент, проф. кафедри бібліотекознавства і бібліографії
Рівненського державного гуманітарного університету

Бібліографічні ресурси України: стан, проблеми розвитку

Бібліографія бібліографії — основне джерело інформації про бібліографічні ресурси України. Документально фіксована бібліографічна інформація про бібліографічні посібники є умовою їх ефективного використання. Сучасний стан бібліографічного інформування про них гарантує інформаційне забезпечення наукових досліджень.

Важлива складова бібліотечно-інформаційних ресурсів — бібліографічні ресурси. Останнє поняття не має однозначного тлумачення. Найбільш розповсюджене розуміння «бібліографічних ресурсів» як сукупності бібліографічних посібників, які є результатом бібліографування і засобом бібліографічного обслуговування. Синонім «бібліографічних ресурсів» у цьому тлумаченні — «бібліографічна продукція», тобто документально зафіксована бібліографічна інформація¹. Такий підхід консолідується з розумінням ІР як ресурсу знанневого, тобто соціопсихологічного продукту, на відміну від «матеріальних ресурсів», до яких належать знаряддя праці, будівлі тощо. За Ю. М. Канигіним та Г. І. Калитичем: «інформаційний ресурс — це семантична інформація, тобто інформація у вигляді понятійного знання»; «інформаційним ресурсом є знання у вигляді повідомлень»². Оскільки повідомлення фіксуються в документах, то логічним є й визначення, зафіксоване в Законі України «Про Національну програму інформатизації»: «інформаційний ресурс — це сукупність документів в інформаційних системах (бібліотеках, архівах, банках даних тощо)»³.

Бібліографічні ресурси теж являють собою певні знання, а саме — знання про документи, зібрані, проаналізовані, синтезовані, підготовлені для передачі споживачам у вигляді документально фіксованої бібліографічної інформації.

Інший підхід до розуміння «бібліографічних ресурсів» зводиться до того, що цим терміном позначають «усе, що забезпечує бібліографічну діяльність в усіх її видах»⁴, тобто не тільки «знаннєві» ресурси у вигляді документально

фіксованої бібліографічної інформації, а й умови їх створення, практичну діяльність інформаційних установ, теоретико-методичні розробки, котрі сприяють накопиченню бібліографічної інформації, кадрові й матеріально-технічні ресурси та ін. Цей підхід теж має певні традиції. Скажімо, термінологічний словник Бібліотеки з природничих наук РАН пояснює «бібліографічні ресурси» як «потенціал, що його мають для виконання своїх функцій бібліотеки та інші установи, які здійснюють бібліографічну діяльність: система інформаційно-бібліографічних видань, довідково-бібліографічний апарат, бібліографічні кадри, матеріально-технічна база (у тому числі засоби розповсюдження бібліографічної інформації), фінансування та ін.»⁵.

Враховуючи обидва підходи, вважаємо за доцільне при характеристиці бібліографічних ресурсів першочергову увагу приділяти існуючій системі бібліографічних посібників (БП) різноманітних форм, видів і жанрів.

Говорячи про бібліографічні ресурси України, маємо на увазі, насамперед, документальні результати бібліографічної діяльності установ і громадян країни, незалежно від форми та жанру підготовленої бібліографічної інформації. Необхідною складовою бібліографічних ресурсів України мають бути і БП про неї, підготовлені й опубліковані поза межами нашої країни. Нарешті, до складу її бібліографічних ресурсів треба зарахувати джерела бібліографічної інформації будь-якого змісту, створені за кордоном держави, але доступні для користування її громадянам завдяки комплектуванню фондів бібліотек іноземними джерелами або шляхом прямого доступу через телекомунікаційні системи.

Умовою ефективного використання існуючих бібліографічних ресурсів України є інформація про них. Таку інформацію надає бібліографія бібліографії, головним результатом якої є покажчики (списки, огляди) бібліографічних посібників.

© Швецова-Водка Г. М., Київ, 2000

Деяку іншу інформацію щодо бібліотечно-інформаційних установ надають довідники (а також проспекти, буклети, листівки), де характеризується склад бібліотечного фонду, довідково-бібліографічний апарат (у т. ч. каталоги й картотеки), види бібліотечних послуг та, іноді, головні бібліографічні видання даної установи. Останнім часом цей напрям інформування про БІР України активно розвивається. До I та II Всеукраїнських конгресів бібліотекарів видано популярні довідники «Україна бібліотечна» (1992 та 1996 рр.); розгорнута інформація про бібліотеки всіх систем і відомств міститься в довіднику «Бібліотечна Україна» (К.: Абрис, 1996); створено довідник про бібліотеки ВНЗ (1998). Крім того, майже кожна велика бібліотека, виконуючи сучасні маркетингові завдання, видає певні рекламні проспекти (чи буклети, листівки) з інформацією про свою діяльність, в т. ч. і про бібліографічні ресурси.

Далі спинимося на сучасному стані й перспективах розвитку в Україні бібліографії бібліографії як основного джерела інформації про її бібліографічні ресурси⁶.

Найдокладніший огляд практичної діяльності інформаційних установ країни в галузі бібліографії бібліографії та існуючої системи показників БП подала І. О. Вовченко⁷. Нею також було визначено головні проблеми даного виду бібліографії, що потребують розв'язання: створення державного кумулятивного показника «Бібліографічна продукція України»; заповнення лакун у ретроспективному обліку бібліографічної продукції з українознавства; вдосконалення науково-допоміжної бібліографії бібліографії в галузях природничих і технічних наук; облік бібліографічних БД тощо. Багато з цих питань залишаються актуальними й досі, через шість років після їх обговорення на Всеукраїнській конференції 1994 р., однак інші публікації з цих проблем майже відсутні. Чи означає це, що їх уже немає і перспективи розвитку бібліографії бібліографії в Україні чітко окреслені?

Розглянемо детальніше сучасний стан бібліографічного інформування про бібліографічні ресурси країни. Як відомо, діяльність у галузі бібліографії бібліографії має два головні напрями: **поточна** і **ретроспективна** бібліографія бібліографії. Третій — **перспективна** — майже не розвивається (інформація про заплановані до випуску бібліографічні посібники подається лише в загальних планах випуску видань окремих бібліотек, що не друкуються або виходять обмеженим тиражем), хоча цей напрям інформування міг би бути дуже корисним для координації діяльності книгозбірень і для майбутніх користувачів БП, які могли б вчасно замовити необхідні їм бібліографічні видання.

У поточній бібліографії бібліографії нашої

держави головним суб'єктом діяльності є Національна парламентська бібліотека України (НПБУ). Саме її видання «Бібліотекознавство і бібліографія України» надає найповнішу інформацію про БП, випущені бібліотеками та іншими установами країни, зокрема неперіодичні, періодичні та продовжувані видання. Останнім часом показник відображає й прикнижкові списки літератури, що містять понад 100 назв. Таким чином, у «Бібліотекознавстві і бібліографії України» відбивається у сукупному вигляді найзначніша частина бібліографічної продукції країни. Але, на жаль, не вся.

По-перше, обмеження викликано тим, що обліковуються посібники, котрі надійшли до НПБУ. І якщо та чи інша установа не потурбується про доставку своїх видань сюди, відповідна інформація не надійде до користувачів даного посібника. Крім того, в ньому чомусь не обліковуються найвідоміші бібліографічні видання, наприклад, літописи Книжкової палати України, можливо, тому, що вони і без того добре відомі споживачам.

По-друге, прикнижкові БП, що обліковуються, дуже обмежені в обсязі, а пристатейні бібліографічні списки взагалі не виявляються й не враховуються як джерела бібліографічної інформації.

По-третє, в показнику не передбачено відображення неопублікованих БП (у картковій, машинописній чи машиночитаній формі), що створюються, зберігаються і використовуються в бібліотеках. За відсутності належного фінансування вони залишаються неопублікованими й невідомими потенційним користувачам. Інші бібліотеки, не знаючи про їх існування, можуть дублювати вже зроблену роботу, нерационально використовуючи свої кадрові ресурси. І, нарешті, показник «Бібліотекознавство і бібліографія України» не є суто показником бібліографічних видань. Він має структуру, за якою бібліографічні посібники подаються в різних розділах, що ускладнює їх пошук.

Висловлені зауваження дають можливість ще раз нагадати: нам потрібен окремий кумулятивний показник (бажано щорічник) «Бібліографічна продукція України», який створювався б на засадах кооперації найбільшими бібліотеками й Книжковою палатою України. Видання його доцільно доручити цій установі як центру державної бібліографії. На сьогодні в системі посібників державної бібліографії поточний показник бібліографічних посібників відсутній.

Як відомо, поточні показники БП, підготовлених бібліотеками певної місцевості або відомчої системи, складають (чи склали): Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка, Одеська державна наукова бібліотека ім. О. М. Горького, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Позитивно оці-

нюючи такі роботи за відсутності загальнодержавного повного покажчика БП, слід усе ж наголосити на необхідності об'єднання зусиль.

Вочевидь, на державному рівні або через Асоціацію бібліотек України слід визначити єдиний координаційний і методичний центр бібліографії бібліографії, потурбуватися про його фінансування, матеріально-технічне й кадрове забезпечення. Це не означає, що всі інші бібліотеки можуть припинити діяльність у цьому напрямі. Навпаки, вона стане ефективнішою завдяки широкому розповсюдженню і використанню результатів роботи.

Певну роль у поточній бібліографії бібліографії відіграють також покажчики (чи каталоги) нових надходжень до бібліотек. Це й суто покажчики БП, що надійшли в одну бібліотеку, чи певну їх сукупність, і ті, де поєднано відомості про літературу з питань бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства, інформатики та про БП. З точки зору інформування про бібліографічні ресурси перший різновид є бажанішим, бо спеціалізований на виконанні цієї мети. Об'єднуючи відомості щодо теоретико-методичної літератури зі спеціальності і про БП, бажано всередині покажчика виокремлювати відповідні розділи.

Ретроспективна бібліографія бібліографії України має значний доробок. Як відомо, у її становленні брали участь М. І. Ясинський, Ф. П. Максименко, Є. Ю. Пеленський. Певну увагу приділяли їй головні бібліотечно-інформаційні установи. Згадаємо ретроспективні покажчики БП, підготовлені Книжковою палатою України (Книга про книги, 1917–1963: Техніка. Промисловість. Транспорт. Комунальне господарство. — Х., 1964; Бібліографічні посібники УРСР, 1976–1980. — Х., 1985). Хронологічним продовженням останньої праці є створений НПБУ покажчик «Посібники наукової бібліографії, підготовлені бібліотеками України в 1981–1990 рр.» (К., 1993).

Значний внесок у розвиток ретроспективної бібліографії бібліографії країни належить Державній історичній бібліотеці України, яка видає ретроспективні покажчики краєзнавчих БП, випущених нашими бібліотеками, за п'ятиріччями (1976–1980, 1981–1985, 1986–1990, 1991–1995).

НБУВ було підготовлено декілька ретроспективних покажчиків БП галузевого змісту, найкращим з яких вважається посібник Л. І. Гольденберга «Бібліографічні джерела українського літературознавства» (перше видання — 1977, друге — 1990 р.). Численну літературу з цієї галузі висвітлює також покажчик НПБУ «Українські письменники: Покажч. бібліогр. посібників / Упоряд.: Бабич Є. К., Негрейчук І. О. — К., 1995).

Вагомим внеском в українознавчу бібліографію є два випуски БП «Джерела українознавства», підготовленого у співробітництві НБУВ,

НПБУ та Археографічною комісією НАН України (Вип. 1. Вітчизняні бібліографічні джерела. — К., 1990; Вип. 2. Бібліографія бібліографічних посібників українських періодичних видань. — К., 1998). Задуманий як підготовча праця до створення українського бібліографічного репертуару, він мав дати відомості про БП, що містять описи неперіодичних (у першому випуску) та періодичних (у другому) видань, які виходили на території України.

На жаль, назви обох випусків невдалі з точки зору інформативності (перший можна було б назвати «Вітчизняні бібліографічні покажчики неперіодичних видань, що вийшли на території України в 1574–1924 рр.») і некоректні з термінологічного погляду (другий випуск варто було б назвати «Бібліографічні покажчики українських періодичних видань та їх змісту» з підзаголовком «Бібліографічний посібник» чи «Бібліографічний покажчик» або «Покажчик вітчизняних та зарубіжних джерел»). Як відомо, бібліографічний покажчик недоречно називати «бібліографія», а після слова «посібник» не позначають обліковані ним видання.

У системі покажчиків БП України відсутні також покажчики «третього ступеня», які інформують про покажчики бібліографічних посібників. Певною заміною їм можна вважати навчальні посібники, що висвітлюють тему «Бібліографія бібліографії», але їх дуже мало і на даний час вони вже застаріли⁸.

Інформацію про БП, видані окремими бібліотеками та Книжковою палатою за значний хронологічний період, містять покажчики літератури щодо ювілеїв цих установ: ЦНБ імені В. І. Вернадського (1993), ХДНБ (1996), ЦНСГБ УААН (1996), НПБУ (1997), «Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, 1918–1998: Бібліографічний покажчик літератури за 1993–1998 рр.» (К., 1998), Книжкової палати України (1999) та ін. Вони мають значну цінність для історії бібліографії, але залишаються мало відомими читачам через невеликі тиражі.

Новим явищем у бібліографічній продукції України 90-х років є машиночитані БП, які інакше називають базами даних (БД). Для орієнтування в таких бібліографічних джерелах почали створювати **покажчики баз даних**.

Одним з перших покажчиків такого змісту є посібник «Бази даних НТІ України», створений УкрІНТЕІ. У 1993 р. відомості про БД України подано у виданому в Німеччині «Der elektronische Fachinformationsmarkt in Osteuropa, 1993», а з 1994 р. цей каталог подано на хості ЄСНО Європейського співтовариства. Актуалізацію відомостей про БД України проведено в 1995 р., на підставі чого видано каталог «Базы данных НТИ Украины» (К., 1995).

Наступний перегляд відомостей про БД, якими користуються в Україні, здійснено 1997 р. Було сформовано «Метабазу БД НТІ України», а на її основі видано каталог «База даних НТЕІ України» (версія 20. 08. 1998 р.) (К., 1998).

Високо оцінюючи ініціативу УкрІНТЕІ і сам факт створення покажчика БД, треба звернути увагу на його недоліки й можливості вдосконалення. Як свідчить зміст покажчика, не відображено БД (електронні каталоги), створені в бібліотеках системи Міністерства культури і мистецтв, НАН України та ін. Вочевидь, збір матеріалу був обмежений відомчими кордонами, що зумовило неповноту посібника. У відомостях про БД бажано точніше вказувати тип БД (бібліографічна, фактографічна чи повнотекстова). Якщо вказано режим доступу — он-лайнний, треба вказати і шлях доступу. При порівнянні видань 1998 і 1995 рр. бачимо погіршення в групуванні відомостей про БД: якщо в 1995 р. була спроба дати предметне групування (за алфавітом рубрик, що позначали галузь), то в 1998 ніякої системи в розміщенні матеріалу не передбачено. Відсутні допоміжні покажчики, які в друкованій версії були б дуже бажаними (наприклад, топографічний — за місцем знаходження БД, систематичний чи предметний — за змістом, покажчик власників та виробників БД та ін.).

Безумовно, це видання має стати періодичним (щорічним). Не слід відмовлятися від випуску друкованої версії. Можна знайти способи компактнішого представлення опису БД з метою скорочення обсягу покажчика, але, разом з тим, треба розширити його довідкові й пошукові можливості, застосовуючи такі методи бібліографування, як змістовне групування і різноманітні допоміжні покажчики.

Деяко інше спрямування має анотований каталог «Бази даних служби довідково-бібліографічного обслуговування [НБУВ]» (Упоряд. Т. Добко. — К., 1996). Цей посібник характеризує різноманітні БД, що знаходяться у фонді НБУВ, записані на CD-ROM або в пам'яті комп'ютерів НБУВ, у т. ч. бібліографічні БД поряд з повнотекстовими і фактографічними. Готується оновлене видання цього покажчика.

Інформацію про бібліографічні БД містить і рекламний проспект Інституту проблем реєстрації інформації НАН України (ІПРІ). В БД Національного банку комп'ютерної інформації ІПРІ містяться і видаються абонентам реферативні електронні видання: «Current contents» Інституту наукової інформації США, «Реферативный журнал» ВІНІТІ, УРЖ «Джерело».

Отже, в галузі бібліографії бібліографії України

на сьогодні працює багато організацій і установ; система покажчиків БП охоплює різноманітні за змістом, призначенням, складом відображених матеріалів ланки. Але і в організації цієї роботи, і в системі посібників є ще істотні недоліки. Це, як уже зазначалося, відсутність координації роботи, єдиного методичного центру й єдиного плану. Поточне оповіщення про БП має бути повнішим і оперативнішим. Тираж БП — таким, щоб задовольняти потреби всіх бібліотек та інших користувачів. Ретроспективний облік БП бажано зробити планомірнішим (універсальні покажчики — по п'яти- або десятиріччях, галузеві — з усіх галузей знань без винятку). Необхідно приділити увагу створенню посібників типу «путівник по БП», добре відомого фахівцям, але майже відсутнього в сучасній українській бібліографії бібліографії. Заслугує на розвиток і перспективна бібліографія бібліографії, а також, як окремий напрям, — інформування про опубліковані й неопубліковані електронні бібліографічні БД.

Подолання виявлених недоліків і подальший розвиток бібліографії бібліографії в державі сприятимуть покращенню інформування споживачів інформації про бібліографічні ресурси України.

¹ Короткий термінологічний словник із бібліографознавства та соціальної інформатики. — К.: Кн. палата України, 1998. — С. 33.

² Каныгин Ю. М., Калитич Г. И. Основы теоретической информатики. — К.: Наук. думка, 1990. — С. 24—25.

³ Про Національну програму інформатизації: Закон України, 4 лют. 1998 р. — К.: Кн. палата України, 1998. — С. 2.

⁴ Короткий термінологічний словник . . . — С. 33.

⁵ Терминологический словарь по библиотечному делу и смежным отраслям знания / Рос. акад. наук. Б-ка по естеств. наукам. — М., 1995. — С. 22.

⁶ Див., напр.: Сороковская С. В. Развитие библиографии второй степени в Украинской ССР // Вопр. нац. библиографии второй степени в СССР: Сб. материалов по библиографии второй степени. Вып. 28 / Гос. публ. б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. — Л., 1976. — С. 24—33; Вовченко И. А. У истоков библиографии второй степени на Украине // Там же. — С. 34—43; Колосова Н. Ф., Медведев Ю. Б., Шевцова Л. П. Библиографування бібліографічної продукції Української РСР // Бібліотекознавство і бібліогр. — Х., 1987. — Вип. 27. — С. 34—38.

⁷ Вовченко І. О. Бібліографія бібліографії в Україні // Національна бібліографія України: стан і тенденції розвитку / Матеріали міжвід. наук. конф., 1—14 квіт. 1994 р., м. Київ / Нац. парлам. б-ка України. — К., 1995. — С. 93—98.

⁸ Напр.: Українська радянська бібліографія: Навч. посіб. для студ. ін-тів культури. — К.: Вища шк., 1980. — С. 29—30, 233—237.